

PIILOTEKSTEJÄ JA SYVÄMERKITYKSIÄ — UUSI OPPIKIRJA TEKSTEISTÄ

Irmeli Pääkkönen & Markku Varis *Kriittinen lukutaito*. Helsinki: Finn Lectura 2000. 143 s. ISBN 951-792-068-7.

Tekstintutkimuksesta ja sen sovelluksista ei ole tähän asti ollut tarjolla juurikaan oppimateriaalia, joka olisi suunnattu muille kuin lukiolaisille ja heidän opettajilleen. Irmeli Pääkkösen ja Markku Variksen *Kriittinen lukutaito* on suunnattu laajalle joukolle: yliopistojen suomen kielen opiskelijoille, lukion äidinkielen kursseille oheismateriaaliksi sekä ylipäätään kirjoittamisesta ja lukemisesta kiinnostuneille. Kaikilla näillä alueilla tarvitaankin jatkuvasti lisää oppimateriaalia, ja tässä mielessä teos on tervetullut.

Teos jakautuu kolmia teksti-, tyyl- ja sisältöoppiin. Teoksessa on yhteensä 12 lukua, jotka ovat melko lyhyitä: keskipituus on 9,5 sivua. Kukin luku koostuu viidenlaisista aineksista: leipätekstistä, Lisälukemis-

ta-luettelosta, harjoituksista sekä »tutkijalle» ja »kirjoittajalle» suunnatuista, typografisesti erillisistä teksteistä. Lisäksi teoksen lopussa on esimerkkivastauksia ja kommentteja.

Erillistä kirjallisuusluetteloa ei ole eikä myöskään asiasanahakemistoa, jotka molemmat lisäisivät kirjan käyttökelpoisuutta. Kirjan yleisäsu on harmaa, eikä siinä ole yhtään kuvaa — edes kuvan tulkinnasta puhuttaessa.

TEKSTIOPPIA

Tekstioppiosuuteen kuuluu kirjan neljä ensimmäistä lukua, joissa käsitellään viestintää, tekstien rakennetta, puhutun ja kirjoitetun tekstin eroja sekä tekstilajeja. Ensimmä-

mäisessä luvussa esitellään muun muassa Shannonin klassinen viestintämalli lähettimiseen ja vastaanottamiseen, jota on muualla kritisoitu yksisuuntaisuudesta ja vuorovaikutusnäkökulman laiminlyömisestä. Nonverbaalia viestintää käsitellään lyhykäisesti oheisviestintänä, ja kuva tulee ilahduttavasti esille itsenäisenä koodina, jonka lukeminen vaatii spesifiä lukutaitoa.

Tekstien rakenteita esittelevä luku on koottu erityyppisistä aineksista. Se sisältää tekstintutkimuksen keskeiset termit (koherens, tekstuaalisuus, diskurssi jne.) ja toisaalta äidinkielen oppikirjoista tutut tekstin jäsentelymallit (kronologinen, analysoiva jne.). Jäsentelymallit jäävät pelkän maininnan varaan, jolloin ne eivät palvele kokenutta opettajaa sen enempää kuin opiskelijakaan. Mallit sopisivat paremmin »kirjoittajalle»-osaan kuin leipätekstiin. Leipätekstin ja erillistekstien työnjako voisi ylipäänsä olla selvärajaisempi.

Leipätekstin ja erillistekstien sisältö on paikoin myös ristiriitainen. Esimerkiksi koheesio esitetään leipätekstissä yksiselitteisesti rakenteellisena sidoksisuutena, jolloin leksikaalinen koheesio ilmeisesti kuuluu koherenssin piiriin. Sen sijaan tutkijalle osoitetussa tekstissä esitellään myös leksikaalinen koheesio, joka tosin määritellään siten, että »tekstissä peräkkäiset sanat kuuluvat samaan merkityskenttään —» (s. 21).

Kolmannen luvun otsikko »Puhutun ja kirjoitetun tekstin eroja» johtaa melko lailla harhaan, sillä vain keskeisimmät kielipolliset erot mainitaan lyhyenä luettelona. Niiden lisäksi luvussa käsitellään toiste, toisto, lukupuhunta, institutionaalinen puhe sekä joitakin puhekielen muotoja, kuten alueelliset ja sosiaaliset murteet.

Neljännän luvun otsikko Eräitä tekstilajeja on sen sijaan hyvinkin paikallaan. Luvussa kerrotaan tekstilajin käsitteestä ja esitellään keskeiset lehtitekstilajit. Selkeästi kirjoitettu teksti voisi palvella opiskelu- tai

kertauspakettina lukiossa. Voisi kuitenkin toivoa, että näkökulma tekstilajeihin sosiaalisena toimintana tulisi selkeämmin esille.

TYYLIOPPIA

Tyylioppisuus nostaa esiin monia eri näkökulmia tyyliin. Kielikuvia tyylikeinona käsittelevä luku on teoksen mittavin ja kvantitatiivista tyyliintutkimusta käsittelevä viides luku taas tiivis tietopaketti kenelle tahansa. Tarjolla on jopa ohjeita siitä, kuinka monta sanetta on tekstiaineistossa suositeltavaa olla, jotta siitä tehdyt havainnot olisivat luotettavia. Konkreettiset ohjeet ovat harvinaista herkkua, mutta tässä yhteydessä olisi leipätekstissä pitänyt mainita myös lähde. Kvantitatiivisin menetelmin voisi kartoittaa mielenkiintoisia maaperiä, kuten vaikka ylioppilasaineiden sanastoa sekä lause- ja kappalerakenteita.

Rytmiä ja lauserakenteita pohtiva kuudes luku sisältää muutaman kiinnostavan ja käyttökelpoisen esimerkin sekä virkkeen että tekstin rytmistä ja tavoista tarkastella niitä muun muassa apposition käytön kautta. Luvussa esitellään myös metriikkaa, josta siirrytään välimerkkien sekä »lapamatyylin» (sic!) ja »sähkösanomatyylin» normatiiviseen käsittelyyn. Lukukokemukselta häiritsee leipätekstin normatiivinen ote.

Luku seitsemän tarjoaa runsaan kokoelman käsitteitä ja esimerkkejä kielikuvista tyylikeinona. Kielikuvat on ryhmitelty skeemoiksi, troopeiksi, pragmaattisiksi ja intertekstuaalisiksi kielikuviksi. Vaikka kielikuva-käsitteen käyttö on yleensäkin melko kirjavaa, lukijaa kuitenkin hämmentää skeemojen sijoittaminen kielikuvien alakategoriaksi silläkin perusteella, että skeemat ovat »perusluonteeltaan syntaktisia kielikuvia». Näin kielikuvien alalajeiksi laskeetaan esimerkiksi retorinen kysymys, huu-dahdus, puhuttelu ja sanajärjestys. (Vrt. ▷

esim. Kantokorpi ym. 1990.)

Troopit ja pragmaattiset kielikuvat on esitelty johdonmukaisesti ja havainnollisesti. Sen sijaan intertekstuaaliset kielikuvat, jotka »hahmottuvat diskurssien välisinä yhteyksinä» (s. 66), sisältävät yllättävän yhdistelmän tuttuja runousopin käsitteitä (symboli, allegoria, myytti) sekä ironian (ks. myös Varis 1998). Kaikkia näitä voi luonnollisesti tarkastella intertekstuaalisuuden näkökulmasta, mutta vaikuttaa tarpeettomalta luoda kokonaan uusi »intertekstuaalisten kielikuvien» luokka.

Kahdeksas luku, Tyylin variaatio, on suppeahko katsaus tyylin, tilanteen ja sisällön yhteyksiin. Tyylintutkimukseen ei viitata eikä tyyliä kytketä tekstilajeihin. Luvun loppuun sijoitettu Louis T. Milicin propositioanalyysi kuuluisi oikeastaan lukuun kymmenen makropropositioanalyysin yhteyteen.

SISÄLTÖOPPIA

Kirjan neljä viimeistä lukua käsittelevät kielikuvien syvämerkityksiä, tekstien sisältöanalyysiä, kielellä vaikuttamista ja tekstejä aineistona. Kirjoittajat mainitsevat esipuheessa, että tässä osassa palataan ensimmäisen ja toisen osan aihepiireihin siten, että keskiöön nousee kriittinen lukutaito.

Yhdeksännessä luvussa esitetään kriittisen lukutaidon perustaksi piilotekstien tunnistaminen ja arviointi. Piiloteksteinä esitellään Lakoffin ja Johnsonin »perusmetaforat», kuten ontologiset ja suuntametaforat. Samassa luvussa palataan myytteihin, joita kirjoittajat pitävät ihmisten perustavina »koodeina», joilla on omat »piilotekstinsä». Myytteihin on sisällytetty perustavanlaatuiset vastakohtaparit, kuten [LUONTO : KULTTUURI], jotka ilmoitetaan myös »nykyajan asiategstien ominaisuudeksi» (s. 92). Epäselväksi jää, miksi ideologiset vastakkainasettelut van Dijkin ta-

paan tai ylipäätään oppositioparien purkaminen käsitellään Myyttien rakenne -otsikon alla. Luku vaikuttaakin kaikkiaan sekavalta.

Kymmenes luku koostuu merkityssuhdeanalyysin, makropropositioanalyysin ja systeemis-funktionaalisen kieliopin esittelystä. Luvun nimen, Tekstien sisältöanalyysi, perusteella ei arvaa, mistä oikeastaan on kysymys. Makropropositioanalyysistä esitellään keskeiset säännöt havainnollisen esimerkin kera. Kun samaa esimerkkiä sen sijaan tarkastellaan Hallidayn mallin mukaan, jää lukija ihmettelemään, mihin esitetyt tulkinnat perustuvat. SF-kielioppiin nojaavaa analyysiä ei ole laitettu näkyviin, vaikka metafunktiot esitelläänkin.

Luvut 11 ja 12 suuntautuvat selkeimmin lukio-opetukseen. Luku 11, Kielellä vaikuttaminen, koostuu argumentoinnin, arvojen, esisopimusten, mainoksen ja propagandan lyhykäisestä käsittelystä. Leipätekstissä muun muassa painotetaan yleisön merkitystä perelmanilaisittain ja luetellaan propagandan keinoja. Viimeksi mainitut tuovatkin jotakin lisää jo olemassa olevien äidinkielen oppikirjojen vastaaviin lukuihin. Vaikuttamisen keinojen puristaminen kahdeksaan leipätekstisivuun johtaa kuitenkin väistämättä yksinkertaistuksiin, joista osa vaikeuttaa tekstin ymmärtämistä.

Luku 12, Tekstit aineistona, käsittelee enimmäkseen äidinkielen ylioppilaskokeen ensimmäistä osiota, ns. aineistopohjaista ainetta. Kuusisivuinen luku on ikään kuin kokelaan muistilista: se on ohjaava, neuvo-va ja arvottava. Toisaalta tekstin vastaanottajiksi hahmottuvat myös aineistopohjaisen aineen arvioijat. Äidinkielen päättökokeen testaamista taidoista on keskusteltu paljon, ja luku käsittelee viittauksenomaisesti joitakin arviointikäytänteitä. Luvun tehtävänä lienee osoittaa aineistoaineen paikka kriittisen lukutaidon testaajana — opettajalle se ei kuitenkaan tarjoa mitään uutta, ja opis-

kelija kohtaa samat asiat eri oppikirjoissa laajemmin ja vivahteikkaammin.

TUTKIJALLE JA KIRJOITTAJALLE

Kuten mainittu, teoksessa on leipätekstin lisäksi tutkijalle ja kirjoittajalle osoitettuja tekstiosioita, jotka on sijoitettu juoksevaksi tekstiksi sivujen alalaitaan. Typografisesta erottelusta huolimatta lukija eksyy helposti lukemaan näitä tekstejä leipätekstin kanssa yhtä aikaa, jolloin kokonaisuuksien hahmottaminen vaikeutuu. »Kirjoittajalle» osoitetuista teksteistä näkyy selvimmin mahdollisten itseopiskelijoiden huomioon ottaminen. Teksteissä käsitellään muun muassa otsikointia, typografisia tehokeinoja, esseen kirjoittamista, tyylinhuoltoa ja havainnollistamista. Tekstit ohjaavat hyvään asiakirjoittamiseen perinteisin keinoin.

»Tutkijalle»-teksteistä osa ei tunnu kytkeytyvän leipätekstin asiaan, vaan parempi paikka olisi löytynyt jonkin toisen luvun yhteydestä. Esimerkiksi Tyylin variaatio -luvussa käsitellään (kriittistä) medialukutaitoa, joka olisi sopinut erinomaisesti johdantoon. Intertekstuaalisuus taas selitetään vasta viimeisessä luvussa, vaikka siitä on ollut puhetta ensimmäisen kerran jo luvussa kaksi. Muissa tutkijalle osoitetuissa teksteissä käsitellään lyhyesti muun muassa odotushorisonttia, kiertoilmausten tunnistamista sekä kahteen otteeseen Kalevalan kieltä.

Kalevala-ainesta on lisää harjoituksissa. Vaikka teos keskittyykin aikalaisteksteihin, Kalevala-aines tuo siihen lisää aikaulottuvuuksia ja innoittaa lukijan pohtimaan esimerkiksi tekstilajien ajallista kehitystä.

LISÄLUKEMISTA JA TEHTÄVIÄ

Kunkin luvun lopussa on mainittu kuudesta kymmeneen teosta tai artikkelia. Lähteistö on monipuolista, mutta kielitieteen osuus

on suhteellisen pieni. Mukavaa on, että kunkin nimekkeen perässä on lyhyesti luonnehdittu lähteen lajia ja keskeistä sisältöä. Kyseessä ei kuitenkaan ole lähdeluettelo, sillä tekstistä ei useinkaan selviä, referoidaanko jotakin tutkimusta.

Tehtäviä on viidestä kuuteen lukua kohti, yhteensä kunnioitettavat 61 kappaletta. Monet sisältävät kokonaisia tekstejä, joskin alkuperäinen visuaalinen asu on yhtä pöytäkirjaa lukuun ottamatta jätetty pois, vaikka se lienee osa tekstin kontekstia. Tekstikokoelma on monipuolinen ja sisältää monia inspiroivia tekstiesimerkkejä, kuten myyjäistapahtumassa jaetun propagandalehtisen ja Muutoksen keväässä ilmestyneen jonkinlaisen ekoiskun raportointiohjeen. Jotkin harjoitukset eivät kuitenkaan näytä liittyvän käsiteltyyn asiaan tai ne edellyttävät tietoja, joita teoksessa ei ole esitelty. Harjoitukset ovat silti yleisesti ottaen hyvin käyttökelpoisia. Pääkkönen ja Varis tekevätkin palveluksen kaikille sanomalehtiään saksiville kriittisen lukutaidon opettajille.

LOPUKSI

Yksi oppikirjan tekemisen ongelma on kohderyhmän määrittäminen ja sen mukaisen tarkkuus- ja tieteellisyysasteen valitseminen. *Kriittisen lukutaidon* kohderyhmä on määritelty verraten laajaksi, mikä on johtanut tarkkuuden ja tieteellisyyden vaihtelevaan tasoon. Leipätekstin selvärajaisempi erottuminen »kirjoittajalle»- ja »tutkijalle»-teksteistä olisi osaltaan johtanut parempaan lopputulokseen. »Tutkijalle» tai yliopistopiskelijalle suunnatussa teoksessa tulisi myös olla laajempi kirjallisuusluettelo sekä selvät lähdeviitteet. Enimmin kirjasta hyöttyy varmasti opettaja, joka hallitsee tekstin tutkimuksen perusasiat entuudestaan. Tätä tukee myös se, että kirjassa käsiteltävä aines vastaa pikemminkin äidinkieli ja kirjal-

lisuus -oppiaineen sisältöjä kuin yliopistojen suomen kielen tutkintovaatimuksia.

Toinen tieteellisen tai tiedettä yleis-tajuistavan tekstin ongelma on terminologia: mitä termejä tulisi käyttää, kuinka paljon, missä yhteydessä? Kriittisessä lukutaidossa on lihavoituja termejä silmämääräisesti melko paljon, mikä ei sinänsä ole ongelma. Osin tekijät kuitenkin käyttävät monenlaisia uudismuodosteita, kuten *silmikäiskeskustelu*, *vastaanottajarelevanssi* ja *semanttinen muljahdus*. Lisäksi vakiintuneita termejä voidaan käyttää poikkeuksellisesti, kuten seuraavassa pragmatiikan käsitettä *kasvot*: »– – mainonnalle on eduksi, että se esittää markkinoimansa asian **kasvot**, imagon, mahdollisimman lempeässä valossa» (s. 113).

Uraaurtavan teoksen kokoaminen ei ole kiitollinen tehtävä, vaikka ulkomaisia malleja olisikin tarjolla runsaasti. *Kriittinen lukutaito* ansaitsee kiitokset siitä, että luki-

ja saa yksissä kansissa kertauspaketin tekstintutkimuksen ja viestinnän perusteista ja samalla nipun harjoituksia. ■

MAARIT BERG

ANNE MÄNTYNEN

Sähköposti: *eemberg@ling.helsinki.fi*

anne.mantynen@helsinki.fi

LÄHTEET

KANTOKORPI, Mervi – LYYTIKÄINEN, Pirjo – ViiKari, Auli 1990: *Runousopin perusteet*. Helsinki: Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.

VARIS, MARKKU 1998: *Sumea kieli. Kiertoilmauksen muoto ja intentio nykysuomessa*. SKST 717. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.